

ТМ	Г. XXXVII	Бр. 1	Стр. 297-317	Ниш	јануар - март	2013.
----	-----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 338.43 : 339.56] + 339.137.2 (497.11)

Оригиналан научни рад

Примљено: 13.07. 2012.

Ревидирана верзија: 08.10.2012.

Одобрено за штампу: 21.03.2013.

Милан Р. Милановић

Мегатренд универзитет

Факултет за пословне студије

Вршац

Симо Стевановић

Универзитет у Београду

Пољопривредни факултет

Београд

Драгиша Вићентијевић

Универзитет Привредна академија

Факултет за економију и инжењерски менаџмент

Нови Сад

КОНКУРЕНТНОСТ И ПОТЕНЦИЈАЛИ АГРАРНЕ СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ СРБИЈЕ*

Апстракт

Разматрање извозног потенцијала агрокомплекса (као привредног суб-система предфармских, фармских и постфармских делатности) и његовог места у националној економској структури, најчешће се своди на анализу кретања обима и структуре извоза и увоза, односно салдо-биланса спољне трговине пољопривредних производа. С обзиром на специфичности аграрне производње, предмет анализе овде су пољопривредни и прехрамбени производи, односно цели робни сектори или пак само неки одсеци (према међународној класификацији) у које су разврстани производи пољоприведног порекла. С друге стране, анализа обухвата и аграрне инпуте (опрему, пестициде и ђубрива) који се могу идентификовати као производи намењени пољопривреди. Сагледавајући структурни значај агропрехрамбеног сектора у српској економији, у раду се анализирају основна обележја спољнотрговинске размене, посебно секторска динамика и промене обима и структуре аграрног извоза. На тој основи се, циљном компаративном анализом вишегодишњих серија података (2005–2011), користећи специфичне методе анализе укупне и интрааграрне релативне покривености увоза извозом (израчунавањем коефицијената и рангирањем), утврђује интерна конку-

milanrmilanovic@yahoo.com

* Рад представља део истраживања на пројекту Министарства науке Србије, 46006 "Одржива пољопривреда и рурални развој у функцији остваривања стратешких циљева републике Србије у оквиру дунавског региона".

рентност појединих робних сектора, идентификују извозни потенцијали али указује и на опортунитетне трошкове аграрне спољне трговине Србије.

Кључне речи: пољопривреда, извоз, конкурентност, опортунитетни трошкови

COMPETITIVENESS AND POTENTIALS OF SERBIAN AGRICULTURAL FOREIGN TRADE

Abstract

Considerations of the export potential of the agrarian complex (as an economic subsystem of pre-farming, farming, and post-farming activities) and the place it occupies in the national economic structure are most frequently reduced to an analysis of the movement of the volume and structure of export and import, i.e. the balance of the foreign trade of agricultural products. Given the specific nature of agricultural production, the subject matter of the paper is the agricultural products and foodstuff, i.e. the entire commodity sectors or only certain subsectors (according to the international classification) into which products of agricultural origin are classified. On the other hand, the analysis also includes agrarian inputs (equipment, pesticides, and fertilizers), which can be identified as products intended for agriculture. By exploring the structural significance of the agri-food sector in Serbian economy, this paper analyzes the basic characteristics of foreign trade exchange, in particular the sectoral dynamics and changes in the volume and structure of agrarian export. This is the basis on which the internal competitiveness of certain commodity sectors is established, export potentials are identified, and opportunity costs of Serbian agricultural foreign trade are indicated by means of a targeted comparative analysis of several annual series of data (2005-2011) using specific methods of analysis of the total and intra-agrarian relative coverage of import by export (coefficient calculation and ranking).

Key Words: Agriculture, Export, Competitiveness, Opportunity Costs

МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ РАЗМАТРАЊА АГРОПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА

У привредно-индустријској и економско-социјалној структури, агропрехрамбени сектор (агрокомплекс) имао је и има релативно врло велики значај. Сам агрокомплекс се може дефинисати као велики субсистем укупне привреде, који обухвата (1) индустрију средстава за производњу у пољопривреди и прехрамбеној индустрији; (2) примарну пољопривредну производњу; (3) индустрију за прераду пољопривредних производа (у готове индустријске прехрамбене и непрехрамбене производе); (4) промет пољопривредно-прехрамбених производа и (5) финалну потрошњу хране. Суштину овог вели-

ког субсистема чини комплексност функционалних веза и односа међузависности и условљености између његових појединих сегмената. Ако у логичан центар аналитичког посматрања ставимо пољопривреду, онда овај субсистем чине три његова велика сегмента: (1) *предфармске делатности* (индустрија средстава за производњу, производња индустријских инпута за аграр); (2) *примарна пољопривреда* (производња аграрних сировина за прераду и производњу хране) и (3) *постфармске делатности* (прерада, промет и потрошња финалних прехрамбених производа).

Структурно позиционирање агрокомплекса као привредног субсистема, односно његово место и улога у развоју националне економије, може се утврђивати и оцењивати на више начина. Милановић (2002а) указује да се тај значај глобално може оценити преко четири поуздана индикативна параметра: (1) удео овог комплекса у креирању *друштвеног производа*; (2) допринос креирању укупне *запослености*; (3) учешће у креирању *спољнотрговинског биланса* и (4) учешће у структури личне *потрошње*, односно удео трошкова исхране у буџетима домаћинстава. Не прејудицирајући остале аспекте, овде ћемо се позабавити улогом агрокомплекса у креирању укупног спољнотрговинског биланса и посебно неким питањима интерне структурне конкурентности аграрне спољне трговине Србије.

Пољопривреда и агроиндустрија се већ годинама означавају узданицом српске економије на међународном тржишту. У периоду велике енергетске кризе у свету седамдесетих година („нафтни шок“) била се одомаћила синтагма „храна је наша нафта“. Ескалирањем дужничке кризе и платнобилансних проблема, у политичким али и у привредним круговима, форсирана је теза „извоз по сваку цену“. Кључна препрека у остваривању таквих опредељења, поред степена конкурентности домаћих производа, јесте стално присутан (директан или индиректан) аграрни протекционизам и интервенционизам развијених земаља на аграрном тржишту, које су, у циљу заштите сопствене производње, издашно субвенционисале и произвођаче и извознике аграрних производа. Програми државног интервенционизма дуго нису били моделски формализовани али је временом еволуирала њихова анализа ка економским ефектима дистрибуције прихода и трошкова међу различитим интересним групама (Ловре, 2011).

Разматрање извозног потенцијала агрокомплекса и његовог места у економској структури, најчешће се своди на анализу кретања обима и структуре извоза и увоза, односно салдо-биланса спољне трговине аграрних производа, разврстаних према Стандардној међународној класификацији¹ (сектори, одсеци, групе, подгрупе). С обзи-

¹ Основна класификација у статистици спољне трговине је Стандардна међународна трговинска класификација – СМТК (ENGL. Standard International Trade

ром на специфичности аграрне производње па и овог разврставања, односно тешкоће које прате раздвајање пољопривредних производа (као непрерађених сировина) и прехранбених (агроиндустријских) производа, као финалних продуката прераде у агроиндустријским гранама, односно производа припремљених за непосредну потрошњу, предмет анализе су групе пољопривредних и прехранбених производа, кодирани са једном или две цифре, односно цели сектори или пак само неки одсеци у које су разврстани сирови производи пољопривредног порекла, и то: *сектор 0* – Храна и живе животиње; *сектор 1* – Пиће и дуван; неки одсеци из *сектора 2* – Сирове материје² и *сектор 4* – Животињска и биљна уља и масти. С друге стране, ради потпунијег сагледавања сложености и значаја агропрехрамбеног комплекса и његове структурне позиције не само у спољнотрговинским билансима него и у укупној српској економији, ова анализа обухвата и тзв. претфармске делатности, односно специфичне индустријске производе којима је пољопривреда искључиво пласманско тржиште. Дакле, анализа обухвата и аграрне инпуте, првенствено опрему³, пестициде⁴ и ђубрива⁵, који се у СМТК могу поуздано идентификовати са две, три или четири цифре, дакле као одсеци, групе или подгрупе индустријских производа чија је потрошња намењена пољопривреди.

На тај начин су у анализу интерне конкурентности и потенцијала аграрне спољне трговине Србије укључена сва три кључна сегмента: (1) предфармске делатности (индустријски инпути за аграр); (2) примарна пољопривреда (аграрне сировине за прераду и производњу хране) и (3) постфармске делатности (прерада, промет и потрошња финалних прехранбених производа).

Classification – *SITC*). Највиши ниво агрегирања чине *сектори* (десет, кодирани једноцифреним бројевима од 0 до 9), који се деле на *одсеке* (кодирани са две цифре од којих прва означава сектор коме одсек припада) чији садржај чине *групе* (три цифре) које се деле на *подгрупе* (четири цифре) и *позиције* (пет цифара) (РЗС, Методолошки материјали).

² Из сектора 2 – *Сирове материје*, као пољопривредни производи обухваћени су само одсеци: 21 коже сирове и крзна неучињена; 22 уљано семење и плодови и 29 животињске и биљне материје остале.

³ Из сектора 7 – *Машине и транспортна средства*, обухваћене су само групе: 721 пољопривредне машине; 722 трактори и 727 машине за производњу хране.

⁴ Из сектора 5 – *Хемијски производи*, обухваћени су само пестициди за пољопривреду, односно подгрупе: 5911 инсектициди, 5912 фунгициди и 5913 хербициди.

⁵ Ђубрива су разврстана у два сектора, тако да је из сектора 2 – *Сирове материје*, обухваћен одсек 27 сирових ђубрива (осим из одсека 56) а из сектора 5 – *Хемијски производи*, одсек 56 ђубрива (осим сирових).

**ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА И ЗНАЧАЈ СПОЉНОТРГОВИНСКЕ
РАЗМЕНЕ АГРОПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА**

Обим, структура и услови спољнотрговинске размене агропрехрамбених производа значајно се мењају и у времену и у простору. У тзв. предтранзиционом периоду, нестабилна примарна пољопривредна производња, радикалне промене у структури домаћег тржишта, забране и екстерна спољнотрговинска ограничења, изнуђено прилагођавање унутрашњег економског система, са карактером арбитарности и спољнотрговинске рестриктивности, нису били елементи повољног, већ насупротив – несумњиво изузетно неповољног развојног амбијента, у коме би агроиндустријски извоз могао имати озбиљније и стабилне резултате. То сликовито илуструју подаци у последњој деценији протеклог века, вероватно најбурнијој деценији новије српске економске (разуме се, не само економске) историје (Таб. 1).

Табела 1. Значај агропрехрамбене спољне трговине у „предтранзиционој“ српској економији, 1991–2000. (мил. УСД; %)⁶

Table 1. The significance of agro-food foreign trade in the “pre-transitional” Serbian economy, 1991–2000 (in million USD; %)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Аграрни извоз (мил. УСД)	587	459	699	370	436	520	378	399	323	290
Аграрни увоз (мил. УСД)	482	283	523	256	326	551	678	553	340	345
Салдо аграра (мил. УСД)	105	176	176	124	110	- 31	-300	-154	- 17	- 55
Покривеност аграрног увоза извозом (%)	122	162	134	144	134	94	56	72	95	84
Учешће аграрног у укупном извозу (%)	12,5	18,5	24,0	24,9	23,4	25,7	14,1	13,9	21,6	16,8

Извор: Милановић, 2002а, стр. 57.

⁶ Подаци у Таб. 1. односе се на тадашњу савезну државу (СРЈ), што значи да пласман производа у Ц. Гори (као ни значајан део хуманитарне помоћи и транзита према другим присторима бивше СФРЈ) није евидентиран као извоз Србије. Садашњи извоз (нпр. 2011) агропрехрамбених производа из Србије у Ц. Гору креће се око 330 мил. УСД, дакле реда величине укупног извоза СРЈ крајем посматране деценије. Овде, такође, није обухваћен спољнотрговински промет аграрних инпута.

И поред тенденције опадања, релативни значај аграрног у укупном извозу је у условима привредне рецесије и економске блокаде значајно повећаван. Евидентно да је са продубљавањем кризе, као последице међународне изолације и поштравања санкција, аграрни сектор показивао релативно већи степен резистентности, како у производњи, тако и у извозу. Управо стога овај сектор је имао и апсолутно и релативно већи значај у тадашњој (СРЈ) економској структури, с обзиром на енорман пад индустријске производње и укупне спољнотрговинске размене.

Утицај општег извозног амбијента на обим и динамику извоза аграрних производа свакако је неспоран. У макроекономски условно релативно стабилним «предреформским» годинама (у односу на касније године дубоке кризе), аграрни извоз је чинио око 10% укупног извоза. Са заштравањем општих амбијенталних услова, продубљавањем кризе, дубоком рецесијом и наглим падом друштвеног производа и, последично, са опадањем обима укупног извоза, релативна позиција аграра нагло јача. Читава та деценија заправо је обележена годишњим осцилацијама и изразитим падом укупног извоза, који је 1999. године (1.498 мил. УСД) спао на свега једну четвртину (!) вредности из 1990. године. С друге стране, аграрни извоз је у условима ескалације кризе показивао знатно већу виталност, што је резултирало јачањем његовог релативног значаја у укупној економији, до највише 25,7% (1996), да би и у ратној 1999. години, са падом на свега 323 милиона УСД, чинио нешто преко једне петине укупног извоза.

Табела 2. Значај агропрехрамбене спољне трговине у „транзиционој“ српској економији, 2005–2011. (мил. УСД; %)

Table 2. The significance of agro-food foreign trade in the “transitional” Serbian economy, 2005–2011 (in million USD; %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1. Извоз пољопр. прехр. производа	927	1275	1696	1974	1957	2255	2722
2. Извоз пољопривредних инпута	58	48	72	134	70	91	134
3. Аграрни извоз (1+2)	985	1324	1768	2108	2027	2346	2858
4. Увоз пољопр. прехр. производа	825	960	876	1169	1047	1084	1461
5. Увоз пољопривредних инпута	317	377	394	585	388	302	540
6. Аграрни увоз (4+5)	1.142	1337	1270	1754	1435	1386	2001
7. Аграрни салдо (3– 6)	-157	-13	+498	+354	+592	+960	+857
8. Покривеност аграрног увоза извозом (%)	86,2	99,0	139,2	120,2	141,3	169,3	142,8
9. Укупан извоз Србије	4482	6428	8825	10974	8344	9795	11777

10	Укупан увоз Србије	10461	13172	19164	24331	16056	16735	20139
11	Укупни салдо (9– 10)	-5979	-6744	-10339	-13375	-7712	-6940	-8362
12	Покривеност укупног увоза извозом (%)	42,8	48,8	46,0	45,1	52,0	58,5	58,5
13	Удео аграрног у укупном извозу (%)	22,0	20,6	20,0	19,2	24,3	23,9	24,3
14	Удео аграрног салда у укупном извозу (%)	-	-	5,6	3,2	7,1	9,8	7,3

Извор: РЗС, базе података: www.statserb.gov.rs; обрада аутора

Пољопривреду и аграрно тржиште у Србији у првој деценији овог века карактерише стагнација, опадајући трендови, нестабилност као и регионалне разлике обима и структуре производње. Таква кретања, с обзиром на посматрани период и опште околности приватизације, либерализације и дерегулације, у којима се иста одвијају, могу се назвати транзиционом дисторзијом пољопривреде и аграрног тржишта (Милановић и Ђоровић, 2011, стр 143). Наиме, дугорочна динамика укупне пољопривредне производње у Србији, у последњих чак двадесетак година, показује изузетну цикличну нестабилност, стагнацију или врло успорен раст, са значајним разликама између (благог раста) биљне и (континуираног опадања) сточарске производње. То се неминовно одражава и на спољнотрговинску размену агропрехрамбног сектора, која и поред повећавања, генерално има карактеристике екстензификације, односно, супротно очекивањима и прокламацијама, има обележја континуираног повећавања удела примарних у односу на производе високе финализације, што ће се детаљније показати у наставку анализе.

Динамично повећање аграрног извоза крајем протекле деценије (Таб. 2), битно је утицало на укупну трговинску размену Србије са иностранством, коју иначе, нажалост, карактерише велики вишегодишњи дебаланс. Тај негативни салдо је у годинама пре тзв. „светске економске кризе“ достигао преко 13,3 млрд. УСД (2008). Дубину проблема економске размене са иностранством, те и укупне српске економије, илуструје чињеница да истовремено укупни негативни спољнотрговински салдо вишеструко надмашује вредност укупног аграрног извоза (2,1 млрд. УСД), као развојне „узданице“ извозне привреде.

Аграрни извоз се у последњих седам година континуирано повећавао, достижући (досад) рекордних 2,8 млрд. УСД (2011), односно око $\frac{1}{4}$ укупног извоза. Међутим, укључивање размене аграрних инпута – опреме, пестицида и ђубрива (чији укупан годишњи увоз достиже преко пола милијарде УСД) у аграрни спољнотрговински салдо, знатно мења идиличну слику која се нуди само на бази извоза. Ипак, аграрни салдо је последњих година позитиван, достиже рес-

пектиних 850 – 950 мил. УСД годишње, што чини 7-10% вредности укупног српског извоза. Дакле, аграрна спољна трговине Србије, чинећи једну четвртину укупног извоза, са врло високом покривеношћу увоза извозом и позитивним салдом који чини око једну десетину целокупног извоза, уз врло динамично повећавање вредности извоза неких значајних робних група, несумњиво представља озбиљан потенцијал развоја, билансних уравнотежења и укупне макроекономске и социјалне стабилности.

Интрасекторска динамика аграрног извоза

Најдинамичнији раст извоза у сектору 0 имају одсеци 04 – Житарице и производи на бази житарица и 05 – Поврће и воће, док извоз производа из одсека 01 – Месо и прераде од меса чак бележи смањење, што указује на тренд екстензификације аграрне спољнотрговинске размене. С друге стране, уочава се значајан раст вредности увоза аграрних инпута (опреме, пестицида, ђубрива), као производа индустријског порекла намењених пољопривреди. То са своје стране указује да и даље траје процес дезиндустријализације српске привреде (овде се мисли на пад оних индустријских делатности које производе инпуте за пољопривреду), која је последица потпуно промашеног концепта приватизације „по сваку цену“. Али, раст увоза аграрних инпута истовремено указује и на потенцијале агрокомплекса (као великог и стабилног купца) у нужној реиндустријализацији српске привреде.

Табела 3. Интрасекторска динамика аграрног извоза

Table 3. Intra-sectoral dynamics of agricultural export

Сек. одс.	Назив сектора/ одсека/групе	– ланчани индекси (претходна година=100)					
		2006	2007	2008	2009	2010	2011
0	Храна и живе животиње	137.3	127.2	109.5	101.7	117.2	118.3
00	Живе животиње, осим 03	92.1	756.0	342.8	97.2	117.6	111.4
01	Месо и прераде од меса	232.9	124.6	92.4	73.1	92.3	98.7
02	Млечни производи и јаја	363.0	129.1	128.8	91.4	107.1	131.6
03	Рибе, љускари, мекушци	135.1	109.8	211.8	79.1	78.6	103.9
04	Житарице и произв. од жит.	158.9	117.4	105.5	132.2	121.2	126.5
05	Поврће и воће	124.5	143.0	102.8	94.3	116.9	124.3
06	Шећер, произв. и мед	95.6	99.0	105.5	90.4	136.1	86.8
07	Кафа, чај, какао, зачини	131.8	125.1	116.0	98.4	100.5	100.9
08	Сточна храна (осим жита)	145.8	223.1	117.4	87.2	120.0	137.9
09	Разни производи за храну	163.3	108.5	116.4	96.1	103.4	114.1
1	Пића и дуван	207.2	155.0	142.5	99.3	93.1	118.1
11	Пића	195.7	146.8	139.8	94.1	91.5	121.8
12	Дуван и производи од дувана	365.4	215.3	156.0	123.0	98.6	106.4

2	Сирове материје	117.5	103.4	129.9	83.9	153.6	134.9
21	Коже и крзно, сирови	129.4	102.8	98.3	64.0	204.2	130.6
22	Уљано семење и плодови	117.4	102.2	167.8	97.6	181.5	145.4
29	Живот. и биљ. сирове мат.	107.5	104.8	136.9	87.3	102.1	122.9
4	Животињска и биљна уља	71.4	329.6	152.7	83.3	118.4	139.2
41	Животињска уља и масти	212.5	119.8	115.8	86.1	105.4	202.8
42	Биљне масти и уља, сирове	66.8	354.6	152.8	84.2	119.1	137.1
43	Живот. и биљне масти и уља	112.7	178.0	164.8	64.8	104.2	178.5
I	Укупно пољ. прехр. производ (0+1+2+4)	137.5	133.3	116.1	99.3	115.3	120.3
II/1	Опрема	84.0	108.7	168.5	58.3	107.6	132.8
721	Пољопривредне машине	85.0	126.2	174.4	48.9	114.7	137.7
722	Трактори	70.3	89.7	122.5	74.1	122.8	117.5
727	Машине за производ. хране	179.2	112.9	255.3	61.8	74.7	153.3
II/2	Пестициди	77.0	171.0	68.3	86.6	227.5	101.8
5911	Инсектициди	104.8	184.8	67.7	70.1	143.8	107.8
5912	Фунгициди	82.4	176.9	83.5	82.5	140.9	126.4
5913	Хербициди	60.3	155.2	59.1	110.6	352.2	93.2
II/3	Ђубрива	87.3	205.4	229.9	46.3	137.8	165.3
27	Сирова ђубрива	179.4	113.7	162.6	72.2	104.2	210.0
56	Ђубрива (осим силових)	58.3	294.2	255.1	40.1	152.2	152.2
II	Укупно инпут	84.5	146.3	189.2	52.2	129.4	147.9
III	Укупно аграр (I+II)	134.4	133.7	119.1	96.3	115.8	121.4
IV	Свега извоз Србије (сви сектори СМТК)	143.4	137.3	124.4	76.0	117.4	120.2

Извор: РЗС, базе података: www.statserb.gov.rs; обрада аутора

Посматрано по робним секторима, очигледно је да извоз производа из сектора 0 има континуирани раст, док остали агропрехрамбени сектори и/или неки одсеци (1, 2 и 4) имају изразите осцилације (Таб. 3). Ланчани индекси показују да је, углавном, на појединим позицијама долазило до енормног годишњег раста извоза (скоро до удвостручења), док је темпо годишњег пада извоза био нешто блажи, мада на неким позицијама врло интензиван (нпр. пад извоза меса 2009. за око 27% иако је већ у претходној години смањен за око 8%).

Интрасекторске промене структуре аграрног извоза

У претходним разматрањима указано је на значај аграрног извоза и његово структурно позиционирање, при чему је наглашено да растућа аграрна спољна трговина Србије чини једну четвртину њеног укупног извоза. С обзиром да је аграрни извоз овде дефинисан као скуп различитих нехомогених производа, али који имају или заједничко порекло (пољопривреда), или им је пољопривреда заједничко и искључиво пласманско тржиште (а који су статистички разврстани у неколико сектора/одсека или група), занимљиво је сагледати

најзначајније промене интрасекторске структуре тако агрегираног аграрног извоза (Таб. 4). Овакво агрегирање је било потребно првенствено због методолошке коректности, управо због каснијег квантитативног мерења конкурентности и компаративних предности извоза појединих сектора и одсека.

Из различите секторске динамике могле су се очекивати и одговарајуће промене интрасекторске структуре аграрног извоза, која добија следећа структурна обележја: преобладајући је сектор 0 – Храна и живе животиње, који чини око 75-80%, са трендом балагог смањења; удео сектора 1 – Пића и дуван је нестабилан, осцилира око 10%; изабрани производи из сектора 2 – Сирове материје, чине свега до 5%; сектор 4 – Животињска и биљна уља и масти имају растуће учешће са око 7%; коначно, вредност извоза аграрних инпута (производи индустријског порекла) имају готово маргинално и опадајуће учешће испод 5%.

Али, много су важније структурне промене у главном извозном агропрехрамбеном сектору – Храна и живе животиње, где се уочавају два кључна обележја. Прво, овде убедљиво доминирају два одсека, са приближно једнаким уделима (04 – Житарице и производи на бази житарица и 05 – Поврће и воће), који заједно чине приближно половину укупног аграрног извоза. Међутим, њихова структурна позиција се мења у супротним смеровима: удео житарица значајно расте (са око 19% на 26%), док удео воћа и поврћа опада (са око 27% на 23%). Друго значајно структурно обележје јесте маргинални и нажалост опадајући значај одсека 01 – Месо и прераде од меса, чији је удео за последњих шест година више него преполовљен (са близу 6% на 2%).

Табела 4. Интрасекторске промене структуре аграрног извоза (%)

Table 4. Intra-sectoral changes in the structure of agricultural export (%)

Сек одс.	Назив сектора/ одсека/групе	Укупан аграрни извоз=100							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
0	Храна и живе животиње	79.5	81.2	77.2	71.0	75.0	75.8	73.9	
00	Живе животиње, осим 03	0.2	0.2	1.0	2.8	2.8	2.9	2.6	
01	Месо и прераде од меса	3.4	5.8	5.4	4.2	3.2	2.6	2.1	
02	Млечни производи и јаја	1.2	3.2	3.1	3.4	3.2	3.0	3.2	
03	Рибе, љускари, мекушци	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3	0.2	0.2	
04	Житарице и производи	18.8	22.2	19.5	17.3	23.7	24.8	25.9	
05	Поврће и воће	26.8	24.8	26.6	22.9	22.5	22.7	23.2	
06	Шећер, производи и мед	18.0	12.8	9.5	8.4	7.9	9.3	6.6	
07	Кафа, чај, какао, зачини	4.6	4.5	4.2	4.1	4.2	3.6	3.0	
08	Сточна храна (осим жита)	1.9	2.1	3.4	3.4	3.1	3.2	3.6	
09	Разни производи за храну	4.4	5.3	4.3	4.2	4.2	3.7	3.5	

1	Пића и дуван	5.6	8.6	10.0	12.0	12.4	9.9	9.7
2	Сирове материје	4.9	4.3	3.3	3.6	3.1	4.1	4.6
4	Живот. и биљна уља и масти	4.2	2.2	5.5	7.0	6.1	6.2	7.1
I	Укупно пољ. прехр. произв.	94.1	96.3	96.0	93.6	96.5	96.1	95.3
II/1	Опрема	3.5	2.2	1.8	2.5	1.5	1.4	1.5
II/2	Пестициди	0.5	0.3	0.4	0.2	0.2	0.4	0.3
II/3	Ђубрива	1.9	1.3	1.9	3.7	1.8	2.1	2.9
II	Укупно инпути	5.9	3.7	4.0	6.4	3.5	3.9	4.7
III	Укупно аграр (I +II)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Извор: РЗС, базе података: www.statserb.gov.rs; обрада аутора

Назначена структурна обележја аграрног извоза упућују на општи закључак да спољнотрговинска размена агропрехрамбног сектора, и поред њеног повећавања, генерално има карактеристике екстензификације, односно, континуираног повећавања удела примарних у односу на производе високе финализације. То је у великој мери логична последица цикличне нестабилности, стагнације и врло успореног раста пољопривредне производње, уз смањивање домаће тражње и потрошње, са значајним разликама између благог раста биљне и континуираног опадања сточарске производње.

МЕРЕЊЕ ИНТЕРНЕ КОНКУРЕНТНОСТИ АГРАРНОГ ИЗВОЗА

Квантитативно изражавање и/или мерење конкурентности и компаративних предности извоза неке земље на светском тржишту, може се изводити преко више различитих показатеља. У литератури се најчешће наводе: покривеност увоза извозом; релативни спољнотрговински салдо; индекс изражене компаративне предности (RCA); Грубел-Лојдов индекс интра-индустријске трговине, и сл. (Пелевић, 2004). Последња два наведена показатеља се углавном користе за међународна поређења.

За потребе овог рада, с обзиром на основну намеру да утврдимо интерну конкурентност и извозне потенцијале појединих агропрехрамбених сектора и одсека СМТК у оквиру националне економије, овде ћемо користити два показатеља: (1) стопа покривености увоза извозом, и (2) коефицијент релативне покривености увоза извозом.

Степен покривености увоза извозом.

Овај показатељ конкурентности, као однос извоза производа одређеног сектора—одсека према увозу производа тог сектора—одсека исте земље у посматраној години, изведен је из следећег алгебарског израза:

$$PU_{ij}^t = \left(\frac{I_{ij}^t}{U_{ij}^t} \right) * 100 \quad (1)$$

где је:

PU_{ij}^t – покривеност увоза извозом у години t

I_{ij}^t – извоз сектора i одсека j у години t

U_{ij}^t – увоз сектора i одсека j у години t

t – године (2005–2011).

Подразумева се да се међу робним секторима и одсецима са високим степеном покривености увоза извозом (Таб. 5) могу идентификовати носиоци српског аграрног извозног потенцијала.

Компаративно, у односу на укупну привреду (са врло ниским просечним степеном покривености, који варира од 40% до 60%), очигледна је супериорност агропрехрамбеног извоза, који код свих главних сектора далеко надмашује увоз. Ако се посматра укупан аграр (укључив и инпуте), истичу се три кључне карактеристике: прво, најизразитију предност има одсек 04 – Житарице и производи на бази житарица (дакле, доминантно сировине и примарни непрерађени производи), где је извоз последњих година за 8 до 11 пута већи од увоза; друго, уочава се да код одсека 01 – Месо и прераде од меса (као једног од мерила нивоа финализације и интензивности пољопривреде), извоз и увоз се готово изједначавају, и треће, изузетно ниска покривеност увоза аграрних инпута, што упућује на врло високу увозну зависност ових производа.

Табела 5. Покривеност увоза извозом (ПУ, %)

Table 5. Coverage of import by export (CI, %)

Сек. одс.	Назив сектора/ одсека/ групе производа	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
0	Храна и живе животиње	131.4	164.0	209.0	171.7	201.1	228.4	200.5
00	Живе животиње	29.3	38.7	209.5	672.3	391.3	1063.3	454.5
01	Месо и прераде од меса	216.3	450.9	499.6	226.1	144.7	140.5	103.0
02	Млечни производи и јаја	94.2	365.2	269.7	238.7	300.6	158.3	156.2
03	Рибе, љускари, мекушци	4.1	4.8	6.1	9.9	7.3	6.6	4.6
04	Житарице и произв.	442.1	568.0	697.7	532.1	843.4	1123.4	868.4
05	Поврће и воће	163.2	170.0	213.0	170.1	186.6	214.9	216.8
06	Шећер, произв., мед	431.5	448.4	463.8	435.9	471.4	797.4	476.8
07	Кафа, чај, какао, зачини	37.0	44.7	57.1	48.1	58.8	50.1	40.6
08	Сточна храна(осим жита)	37.8	46.8	133.1	115.0	159.1	196.7	195.5
09	Разни производи за храну	47.8	82.8	107.6	98.9	103.5	99.9	77.8

1	Пића и дуван	47.5	70.7	194.5	232.0	213.7	199.0	139.3
2	Сирове материје	103.6	99.5	94.3	79.8	69.6	90.7	123.8
4	Живот. и биљ. уља и маст	223.0	77.8	343.9	310.5	273.1	370.2	446.6
I	Ук. пољ. прехр. произв.	119.3	139.9	203.5	175.7	193.9	216.3	194.0
II/1	Пољопривредна опрема	31.2	21.6	28.4	34.3	40.8	51.0	24.7
II/2	Пестициди	8.2	6.0	15.7	6.0	7.0	18.2	11.1
II/3	Ђубрива	12.4	8.9	13.8	21.5	13.8	26.0	28.6
II	Укупно инпути	18.1	12.9	18.0	22.9	18.1	30.1	24.9
III	Укупно аграр (I + II)	89.8	102.5	143.7	123.0	144.8	174.3	146.7
IV	Свега (сви сектори СМТК)	42.8	48.8	46.0	45.1	52.0	58.5	58.5

Извор: РЗС, базе података: www.statserb.gov.rs; обрада аутора

Уочени односи извоза и увоза две велике групе производа (житарица и меса) упућују на један други макроекономски феномен. Наиме, овде се отвара питање *опортунитетних трошкова* српског аграрног извоза. Како је већ напред наглашено, транзициона дисторзија пољопривреде и аграрног тржишта у Србији у последњих двадесетак година, највећим делом је последица неуспешне приватизације и неодговарајућег концепта аграрне политике. Поред производно-структурне екстензификације (са дугорочним трендом смањивања удела сточарства), карактеристична је и екстензификација структуре спољнотрговинске размене, уз повећање удела сировина и примарних непрерађених производа у извозу али и уз повећавање увоза финалних производа који би могли бити произведени од домаћих извезених сировина. Са макроекономског становишта, увоз таквих финалних производа би се могао посматрати као опортунитетни трошак извоза примарних/непрерађених производа. Овај аграрно-економски феномен, као диференцијални трошак макроекономских производно-извозних резултата, могао би да се сагледа на примерима два карактеристична производа – извоза меркантилног кукуруза и увоза меса и прерађевина, нарочито увоза свиња и свињског меса, при чему би се опортунитетни трошкови извоза кукуруза изводили из вредности увоза живе стоке и меса. Али, то је проблем који заслужује посебну пажњу и превазилази оквире овог рада.

Коефицијент релативне покривености увоза извозом.

Основни образац за израчунавање коефицијената релативне покривености увоза извозом дат је следећом релацијом:

$$RPU_{ij}^E = \left[\frac{\frac{I_{ij}^E}{U_{ij}^E}}{\frac{\sum_{i=1}^n I_{ij}^E}{\sum_{i=1}^n U_{ij}^E}} \right] \quad (2)$$

где је:

$RPUI_{jt}$ – релативна покривеност увоза извозом у години t

I_{ij} – извоз сектора i одсека j у години t

U_{ij} – увоз сектора i одсека j у години t

$\sum_{i=1}^n I_{ij}$ – укупан извоз сектора i одсека j у години t

$\sum_{i=1}^n U_{ij}$ – укупан увоз сектора i одсека j у години t

t – године (2005–2011).

Ради потпуније компаративне слике о конкурентности и предностима аграрног извоза, овај показатељ изводимо у две варијанте, и то као: (а) *коэффициент укупне релативне покривености увоза извозом (РУПУ)*, који мери предности свих посматраних аграрних сектора/одсека у односу на укупну привреду, и (б) *коэффициент интрааграрне покривености увоза извозом (РАПУ)*, који изражава појединачну међусобну извозну конкурентност одсека/група пољопривредних и прехранбених производа у односу на укупни агропрехрамбени извозни потенцијал (без аграрних инпута).

Коефицијент укупне релативне покривености увоза извозом. Већи степен секторске покривености у односу на укупну покривеност увоза извозом, резултира релативно већом вредношћу коефицијента РУПУ. Дакле, како се види у Таб. 6, сектори/одсеци привреде који имају највеће вредности РУПУ (имају најповољнији однос извоза и увоза), имају и највећи степен конкурентности и могу се сматрати носиоцима српског извозног потенцијала.

Табела 6. Коефицијенти укупне релативне покривености увоза извозом (РУПУ)

Table 6. Coefficients of the total relative coverage of import by export (TRCI)

Сек. одс.	Назив сектора/одсека/групе производа	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
0	Храна и живе животиње	3.07	3.36	4.54	3.81	3.87	3.90	3.43
00	Живе животиње	0.68	0.79	4.55	14.91	7.53	18.17	7.77
01	Месо и прераде од меса	5.05	9.24	10.85	5.01	2.79	2.40	1.76
02	Млечни производи и јаја	2.20	7.48	5.86	5.29	5.79	2.71	2.67
03	Рибе, љускари, мекушци	0.10	0.10	0.13	0.22	0.14	0.11	0.08
04	Житарице и производи	10.32	11.64	15.15	11.80	16.23	19.19	14.8
05	Поврће и воће	3.81	3.48	4.62	3.77	3.59	3.67	3.71
06	Шећер, производ од шећ., мед	10.07	9.19	10.07	9.67	9.07	13.62	8.15
07	Кафа, чај, какао, зачини	0.86	0.92	1.24	1.07	1.13	0.86	0.69
08	Сточна храна (осим жита)	0.88	0.96	2.89	2.55	3.06	3.36	3.34
09	Разни производи за храну	1.12	1.70	2.34	2.19	1.99	1.71	1.33

1	Пића и дуван	1.11	1.45	4.22	5.14	4.11	3.40	2.38
2	Сирове материје	2.42	2.04	2.05	1.77	1.34	1.55	2.12
4	Живот. и биљна уља и масти	5.21	1.60	7.47	6.88	5.26	6.33	7.64
I	Укупно пољ. прехр. произв.	2.79	2.87	4.42	3.90	3.73	3.70	3.32
II/1	Пољопривредна опрема	0.73	0.44	0.62	0.76	0.79	0.87	0.42
II/2	Пестициди	0.19	0.12	0.34	0.13	0.13	0.31	0.19
II/3	Ђубрива	0.29	0.18	0.30	0.48	0.27	0.44	0.49
II	Укупно инпут	0.42	0.26	0.39	0.51	0.35	0.51	0.43
III	Укупно аграр (I +II)	2.10	2.10	3.12	2.73	2.79	2.98	2.51
IV	Свега (сви сектори СМТК)	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Извор: обрада аутора

Из овог прегледа следи један од најважнијих закључака: просечна извозна конкурентност целокупног аграра (укључив и инпуте) већа је бар два (и више) пута од просечне конкурентности целе привреде (чак и кад просек привреде обухвата и цео аграр). У сектору Храна, осим два одсека: 03 – Рибе, љускари, мекушци и 07 – Кафа, чај, какао, зачини (чија је производња лимитирана агроеколошким условима), сви остали робни одсеци су извозно конкурентнији од општег привредног просека.

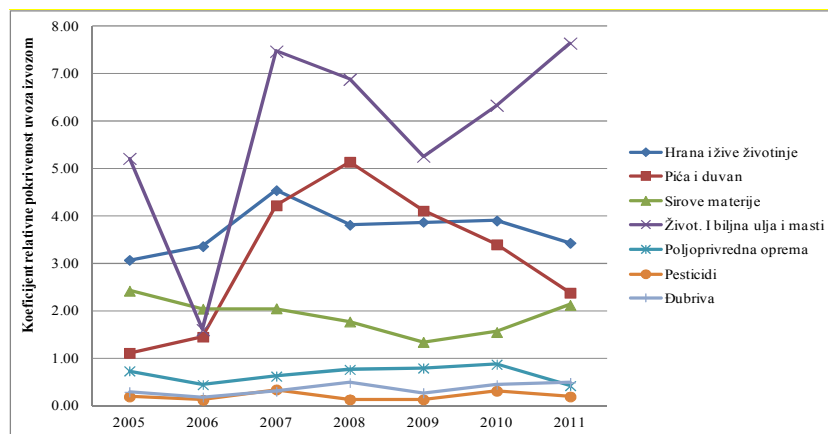
Ово врло јасно показује извршено рангирање сектора/одсека према вредностима РУПУ (Таб.7), а још сликовитије Графикон 1.

Табела 7. Ранг сектора према укупној релативној покривености (РУПУ)

Table 7. Sector ranking against the total relative coverage (TRCI)

Сек. одс.	Назив сектора/одсека/ групе производа	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
0	Храна и живе животиње	2	1	2	3	3	2	2
1	Пића и дуван	4	4	3	2	2	3	3
2	Сирове материје	3	2	4	4	4	4	4
4	Живот. и биљна уља, масти	1	3	1	1	1	1	1
II/1	Пољопривредна опрема	5	5	5	5	5	5	6
II/2	Пестициди	7	7	6	7	7	7	7
II/3	Ђубрива	6	6	7	6	6	6	5

Извор: обрада аутора

Извор: обрада аутора

Графикон 1. Промене коефицијента укупне релативне покривености

Graph 1. Changes in the coefficient of the total relative coverage

Коефицијент интрааграрне релативне покривености увоза извозом. Ако фокус анализе са разматрања укупне релативне покривености увоза извозом, циљно усмеримо на конкурентност унутар агропрехрамбеног сектора (уместо у односу на целокупну покривеност, обрачун се врши у односу на просечну покривеност само пољопривредно-прехрамбених сектора, без инпута), дакле, обрачуном коефицијената интрааграрне релативне покривености увоза извозом (РАПУ), добијамо још прецизнију слику (Таб. 8) робних сектора и одсека који се могу идентификовати као главни носиоци српског агропрехрамбеног извозног потенцијала.

Табела 8. Коефицијенти интрааграрне релативне покривености увоза извозом (РАПУ)

Table 8. Coefficients of intra-agrarian relative coverage of imports by exports (RACI)

Одс. сек	Назив сектора/одсека/групе производа	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
0	Храна и живе животиње	1.10	1.17	1.03	0.98	1.04	1.06	1.03
00	Живе животиње	0.25	0.28	1.03	3.83	2.02	4.92	2.34
01	Месо и прераде од меса	1.81	3.22	2.46	1.29	0.75	0.65	0.53
02	Млечни производи и јаја	0.79	2.61	1.33	1.36	1.55	0.73	0.81
03	Рибе, љускари, мекушци	0.03	0.03	0.03	0.06	0.04	0.03	0.02
04	Житарице и производи	3.71	4.06	3.43	3.03	4.35	5.19	4.48
05	Поврће и воће	1.37	1.22	1.05	0.97	0.96	0.99	1.12

06	Шећер, произв. од шећера, мед	3.62	3.21	2.28	2.48	2.43	3.69	2.46
07	Кафа, чај, какао, зачини	0.31	0.32	0.28	0.27	0.30	0.23	0.21
08	Сточна храна (осим жита)	0.32	0.33	0.65	0.65	0.82	0.91	1.01
09	Разни производи за храну	0.40	0.59	0.53	0.56	0.53	0.46	0.40
1	Пића и дуван	0.40	0.51	0.96	1.32	1.10	0.92	0.72
2	Сирове материје	0.87	0.71	0.46	0.45	0.36	0.42	0.64
4	Живот. и биљна уља и масти	1.87	0.56	1.69	1.77	1.41	1.71	2.30
	Укупно пољ. прехр. произв.	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Извор: обрада аутора

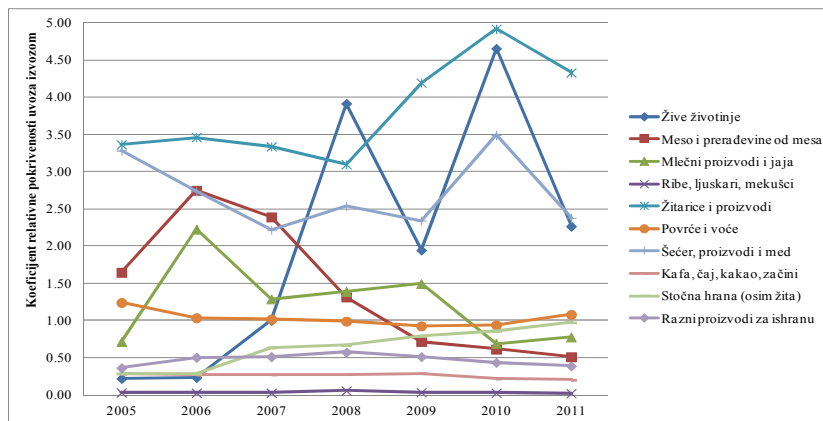
Даљим сужавањем фокуса анализе само на сектор 0 – Храна и живе животиње омогућава рангирање одсека према степену „прехрамбене“ конкурентности (Таб. 9), што још сликовитије показује Графикон 2.

Табела 9. Ранг прехрамбених одсека према релативној секторској покривености

Table 9. Food subsector ranking against the relative sectoral coverage

Сек. одс	Назив сектора/ одсека	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
00	Живе животиње	9	9	6	1	3	2	3
01	Месо и прераде од меса	3	2	2	5	7	7	7
02	Млечни производи и јаја	5	4	4	4	4	6	6
03	Рибе, љускари, мекушци	10	10	10	10	10	10	10
04	Житарице и произв.	1	1	1	2	1	1	1
05	Поврће и воће	4	5	5	6	5	4	4
06	Шећер, произв., мед	2	3	3	3	2	3	2
07	Кафа, чај, какао, зачини	8	8	9	9	9	9	9
08	Сточна храна(осим жита)	7	7	7	7	6	5	5
09	Разни производи за храну	6	6	8	8	8	8	8

Извор: обрада аутора

Извор: обрада аутора

Графикон 2. Промене коефицијента интрааграрне релативне покривености

Graph 2. Changes in the coefficient of the intra-agrarian relative coverage

Све учињене анализе указују да у оквиру агропрехрамбеног сектора највећи степен конкурентности имају следећи робни одсеци: Житарице и производи (у свим годинама највиши ранг); Шећер, производи од шећера, мед; Биљне масти и уља, сирове; Поврће и воће.

ЗАКЉУЧЦИ

1. Аграрна спољна трговине Србије, чинећи једну четвртину укупног извоза, са врло високом покривеношћу увоза извозом и позитивним салдом који чини око једну десетину целокупног извоза, несумњиво представља озбиљан потенцијал развоја, билансних уравнотежења и укупне макроекономске и социјалне стабилности. Из различите секторске динамике настале су и одговарајуће промене интрасекторске структуре: доминантан је сектор Храна и живе животиње (око 75-80%), са трендом балагог смањења; сектор Пића и дуван осцилира око 10%; производи из сектора Сирове материје, чине до 5%; Животињска и биљна уља и масти имају растуће учешће са око 7%; извоз аграрних инпута има готово маргинално и опадајуће учешће испод 5%.

2. Главни извозни агропрехрамбени сектор – Храна и живе животиње, има два кључна обележја: прво, убедљиво доминирају два одсека са приближно једнаким уделима (житарице чији удео значајно расте, и поврће и воће којем удео опада), који заједно чине приближно половину укупног аграрног извоза; друго, маргинални и

опадајући значај одсека Месо и прераде од меса, чији је удео за последњих шест година преполовљен. Спољнотрговинска размена агропрехрамбног сектора, и поред њеног повећавања, има карактеристике екстензификације, што је у великој мери последица цикличне нестабилности, стагнације и врло успореног раста пољопривредне производње, уз смањивање домаће тражње и потрошње, благог раста биљне и континуираног опадања сточарске производње.

3. Потпуније компаративно сагледавање конкурентности аграрног извоза, изведено помоћу два специфична показатеља (коэффициенти укупне и коэффициенти интрааграрне релативне покривености увоза извозом), као и рангирање добијених резултата, показује секторе/одсеке који се могу се сматрати носиоцима српског извозног потенцијала. При томе, извозна конкурентност целокупног аграра (укључив и инпуте) је два (и више) пута већа од просечне конкурентности целе привреде. Унутар агропрехрамбног сектора, идентификовани су робни сектори и одсеци као главни носиоци агропрехрамбног извозног потенцијала: Житарице и производи; Шећер, производи од шећ, мед; Биљне масти и уља, сирове; Поврће и воће.

4. Екстензификација структуре спољнотрговинске размене, уз повећање удела сировина и примарних непрерађених производа у извозу а уз повећавање увоза финалних производа који би могли бити произведени од домаћих извезених сировина (пример: извоз меркантилног кукуруза и увоз свиња и свињског меса), са макроекономског становишта отвара питање опортунитетних трошкова српског аграрног извоза. Водеће место житарица у извозу, указује и на питање компаративних предности, али то овде имплицира вишеструко негативне аспекте коришћења производних фактора (земље, рада и капитала): по јединици површине остварује се најмања додата вредност; извозе се производи који ангажују врло мало живог рада (мало домаћих радних места) али захтевају много капитала кроз механизацију (из увоза) и кредите (страних банака). То значи да се, супротно теорији компаративних предности, овде недовољно користе фактори којих има у изобиљу (земља и рад) а форсира коришћење фактора у минимуму (капитал). Али, то је проблем не само аграрне политике и стратегије аграрног развоја, него и концепције и стратегије укупног развоја у „посттранзицијском“ периоду.

ЛИТЕРАТУРА

- Ловре, К. & Зекић, С. (2011). *Економска анализа аграрних програма*. Суботица: Економски факултет.
- Милановић, М. (2002а). *Прехрамбена индустрија СР Југославије – развој – производња – потрошња – квалитет – извоз, 1980–2000*. Београд: ИЕП и Друштво аграрних економиста Југославије.

- Милановић, М. (2002б). Аграрни извоз као израз компаративне ефикасности агроиндустрије. *Економски анали*, 46, ванр. бр., 229-234.
- Милановић, М., Михаиловић, Б., & Параушић, В. (2009). Елементи конкуренције и структурне типологије аграрног тржишта у Србији. *Економика пољопривреде*, 56(4), стр. 317–324.
- Милановић, М. & Ђоровић, М. (2011). *Тржиште пољопривредних производа у Србији пре и после транзиције*. Београд: Институт за економику пољопривреде.
- Милановић, М., Ђоровић, М. & Стевановић, С. (2011). Дугорочне тенденције пољопривредне производње у Србији: стагнација и опадање. *Економика пољопривреде*, Специјални број 1, стр. 317–324.
- Пелевић, Б. (2004). *Увод у међународну економију*. Београд: Економски факултет.
- Стевановић, С. (2009). *Развој тржишне производње у пољопривреди Републике Србије*. Београд: Друштво аграрних економиста Србије и Пољопривредни факултет Земун.
- Стевановић, С., Ђоровић, М., & Милановић, М. (2011). Тржиште као 'невидљива рука' или државни интервенционизам као 'видљива рука' економске политике. *Економика пољопривреде*, 58(3), 371–386.
- Републички завод за статистику, Београд, базе података: www.statserb.gov.rs

Milan R. Milanović, Megatrend University, Faculty of Business Studies, Vršac
 Simo Stevanović, Belgrade University, Faculty of Agriculture, Belgrade
 Dragiša Vićentijević, University Business Academy, Faculty of Economics and Engineering Management, Novi Sad

COMPETITIVENESS AND POTENTIALS OF SERBIA'S AGRARIAN FOREIGN TRADE

Summary

Considering the structural importance of the agri-food sector in Serbian economy, this paper analyzes the main features of foreign trade, in particular the sectoral dynamics and changes in volume and structure of agricultural exports. This is the basis on which the internal competitiveness of certain commodity sectors is established, export potentials are identified, and opportunity costs of Serbian agricultural foreign trade are indicated by means of a targeted comparative analysis of several annual series of data using specific methods of analysis of the total and intra-agrarian relative coverage of import by export (coefficient calculation and ranking).

Comprising a quarter of total Serbian exports, the agricultural foreign trade of Serbia, with its very high coverage of imports by exports and a positive balance, which represents about one-tenth of the total exports, clearly has serious potential for development, balance, and overall macroeconomic and social stability. The main exporting sector of the agri-food industry is food and live animals, which has two key features: first, it is by far dominated by two subsectors with an approximately equal share (cereals, whose share is significantly increasing, and fruits and vegetables, whose share is declining), which together make up nearly half of the total agricultural exports; second, it is marked by marginal and declining importance of the meat and meat products subsector, whose share in the last six years has been halved. Foreign

trade of the agri-food sector, despite its increase, contains features of structural extensification, which is largely a result of cyclical instability, stagnation, and a very slow growth of agricultural production followed by reduced domestic demand and consumption, and showing significant differences between the slight increase in plant-based production and continuous decline in livestock production.

A comparative analysis of the competitiveness of agricultural exports was performed according to two specific indicators: (1) rate of coverage of import by export and (2) coefficient of (total and intra-agrarian) relative coverage of import by export. Subsequent ranking of the results based on the analysis revealed the sectors/subsectors in which Serbian export potential lies. The export competitiveness of agricultural industry (including inputs) is two (or more) times higher than the average competitiveness of the entire economy. Within the agri-food sector, the main pillars of export are the following: cereals and cereal products; sugar, sugar products and honey; raw vegetable fats and oils; and fruits and vegetables.

From a macroeconomic perspective, the extensification of the foreign trade structure (increasing the share of raw materials and primary products in exports while increasing imports of finished products that could be produced from exported domestic raw materials), raises the question of opportunity cost of Serbian agricultural exports. The leading exporting position of cereals also points to the issue of comparative advantages, only here it implies multiple negative aspects of using the factors of production (land, labor, and capital); the lowest value added is achieved per unit of area and the products exported are those that involve very little human labor (small number of domestic jobs) but require considerable capital in machinery (through import) and loans (from foreign banks). This means that, contrary to the theory of comparative advantage, the factors that are abundant (land and labor) are insufficiently used, whereas the factor that is lacking (capital) is given undue advantage.